

KINTANTIS H. ZUDERMANO EPOCHOS ŽMOGAUS SANTYKIS SU BAŽNYČIA

Remigijus Šemeklis, Šilutės *Martyno Liuterio*
evangelikų liuteronų parapijos kunigas,
asociacijos

Hermano Zudermano kūryboje piešiami ryškūs herojų paveikslai, bei perteikiamas jų santykis su gamta, su supančia aplinka bei aprašomos abejingų nepaliekančios jų gyvenimo dramos. Epizodiškai į paviršių išskyla ir jų santykis su tikėjimo dalykais, su bažnyčia, mokytojais ir kunigais. Panašu, kad didelė dalis Zudermano kūrinių herojų nėra perdėm religingi žmonės, kaip ir jis pats. Zudermano herojai atspindi krašto žmonių požiūrį į tikėjimo dalykus: nuo gilaus, surinkimininkų religingumo iki nedrąšių sekuliarizmo apraiškų. Šis perėjimas nuo vaikiško religingumo iki kritiško religijos vertinimo puikiai atsiskleidžia rašytojo atsiminimų knygoje „Mano vaikystės vaizdų knyga“.

H. Zudermano vaikystė Macikuose ir Verdainėje

„Mano tėvas jau tada buvo tylus žmogus, – toks jis lydi mane per visą jaunystę, nes kilęs iš tylių žmonių, kurių širdyse ir namuose buvo smerkiamas juokas. Bet Dievo duota džiaugsmo dalis, dovanota kiekvienam žmonių vaikui, negali būti numalšinta, ypač jei pati laimė pritaria jam muzikuodama. Todėl ir tais metais kartais tėvų namuose skambėdavo juokas, kai kada dvibalsė vakaro giesmė supo mane ir brolius sapne, – po manęs kas pusantrų metų gimė du broliai, paskui – septynerius metus po mano gimimo – trečiasis, visi trys – kančioms, du – ankstyvai mirčiai“.

Rašytojas kritiškai vertina įvairius religinius suvaržymus, kurie buvo gajūs to laiko valstybinėje Rytų Prūsijos evangelikų bažnyčioje, ir dar ryškiau išreikšti – pietistiniame surinkimininkų judėjime.

Zudermano močiutė iš mamos pusės Šarlotė Rabė, anksti likusi našle, „griežtai auklėjo savo [penkis] vaikus bijoti Dievo, kol jie užaugo savarankiškam gyvenimui.“ Motina darbšti ir pamaldi moteris. Panašu, kad vaikų auklėjimas – buvo viena iš motinos pareigų. Jaunasis Zudermanas motinos buvo auklėjamas griežtai, skiepijant pamaldumą. Prieš pradėdant lankyti privačią mokyklą, mama parūpino knygelę „Vaikų draugas“. Šios knygelės vaizdai žadina rašytojo fantaziją:

„Mano žvilgsnis užkliuvo už vieno – jei neklystu, Liudviko Richterio – paveikslo, vaizduojančio angelų sodelį <...> Ir staiga supratau, kad Dievas čia buvo ir nebebuvo ir kad jis mane visada globoja. Ir mane apėmė gili ramybė, – tokia, kaip sėdint ant mamos kelių ir užmiegant ant jos krūtinės. Tą vakarą pasidariau šventas ir ilgai išlikau toks.“

Vaikystėje didžiulį įspūdį Zudermanui palieka ir Verdainės evangelikų (liuteronų) bažnyčia, apeigos ir giliai tikinčių žmonių emocijos. Nors žvelgdamas iš vėlesnės perspektyvos, kaip dramaturgas, jis pamaldas bando lyginti su teatru: „Toks ir ne kitoks turėtų būti teatras.“

„Jokia pasaulio jėga nebūtų man sutrukdžiusi sekmadieniais eiti į bažnyčią, o jei tėvai turėdavo būti namuose, tada aš, mažas, leisdavausi vienas į kelią, kuris žiūrint iš kitos pusės, buvo tik ketvirtis mylios. O kai pasižiūrėdavau į pastorių Hofheicą, ne mažias aistringai būdo, klūpantį ir verkšlenantį sakykloje, to man dar jokių būdu neužtekdavo, tada dar eidavau į katalikų bažnyčią pasiklausyti mišių“.

Lankant mokyklėlę, kaip būdinga Rytų Prūsijai, labiausiai ugdomos dvi vertybės – meilė Dievui ir karaliaus namams. Jas, pasak Zudermano, ugdo kunigo žmona „pastorienė Hugenberger“. Deja, turimuose šaltiniuose tokia pavardė kunigo Verdainę aptarnavusių kunigų sąrašė nepavyko aptikti.

Iš tėvo pusės Zudermano giminės buvo menonitai – iš anabaptistų judėjimo kilusio olandų kilmės kunigo Menno Simonso (1496-1561) sekėjai. Nebuvo leidžiama šokti, mergaitėms nešioti baltas palaidines, pasaulietinė muzika, nes dėdė Jakobas buvo menonitų pamokslininkas ir vyresnysis:

„Geroji teta reikalavo, kad aš, nors buvau krikštytas evangelikas, nelikčiau namie, kai ji pati eidavo į mišias, ir siauros, juodos pirštinės, be kurių aš negalėjau artintis prie Dievo, suteikdavo man žiemos dienomis tokias kančias, kurios mano atsiminimuose buvo neatsiejamai susijusios su menonitų religija.

Įsivaizduokite kalkėmis baltintą salę, pilną bažnytinių suolų, kurių gale iškilusi pakyla, besitęsianti per visą šoninę sieną. Ant jos – suolas su atrama, viduryje perskirtas šešiakampe sakykla. Taip atrodė bažnyčia“.

Kaip evangelikas, Zudermanas pradeda lankyti konfirmacijos užsiėmimus. Konfirmacijos užsiėmimai – katekizmo ir kitų tikėjimo dalykų mokymasis Elbinge (dabar – Lenkija) jau tapusiam paaugliu Zudermanui taip pat nepalieka didelio įspūdžio.

Į konfirmacijos šventę specialiai atvyksta mama, tačiau rašytojas prisimena ne tiek egzaminavimą, pamaldas ir pačias konfirmacijos apeigas, kiek konfirmacijos pamokų metu gimusią pirmąją nedrąsą meilę bei mamos suruoštas jo garbei šventines vaišes. Tėvas į sūnaus konfirmacijos šventę, dėl rašytojo neįvardintos priežasties, nevyko.

Zudermanas trumpam sugrįžta į tėviškę, kur įsidarbina Zatėgasto vaistinėje pagalbininku. Tačiau tėvams suradus pinigų mokslams, prasideda naujas – studentiškas gyvenimo etapas. Studijos Tilžės gimnazijoje ir Karaliaučiaus universitete. Nepaisant to, kad Zudermanas rašė ir religinio turinio dramas tokias, kaip Jonas Kristytojas, panašu, kad studijų metu prasideda atitolimas krašto evangelikų (liuteronų) bažnyčios.

Liaudiškų pietistinių surinkimų vaizdavimas Zudermano kūryboje

XIX a. pabaigoje Klaipėdos krašto žmonių religingumui įtaką darė ne tik tarp kaimo gyventojų plintanti pietistinė surinkimų tradicija, bet ir vis dar svarus bažnyčios, kunigo ir mokytojo žodis. Rytų

Prūsijos visuomenė išsiskiria savo konservatyvumu. Ganėtinai kritiškai buvo žiūrimą į kitokias mintis bei vertybes, kurios būdavo perduodamos perduodama per „karčemos kultūrą“ arba pabuvoję didesniuose miestuose (Tilžė, Karaliaučius ar net Berlynas) parsiveždavo studijuoti ar darbuotis vykstantis jaunimas bei įvairiausi nuotykių ieškotojai.

Tuo tarpu, nesant šalia didelių industrinių centrų bei dideliuose miestuose gyvenančios ir už savo teises pradedančios kovoti darbininkų klasės, bažnyčia, kurioje dominavo junkeriai ir kaimo žmonės, Prūsijoje buvo ištikima kaizerio ir konservatyvios politikos rėmėja.

Apysakoje Jonas ir Erdmė aprašomi kaimiškieji, dažnai apolitiški, surinkimai:

„Kiekvieną sekmadienio vakarą pas jį būna surinkimai. Į juos sueina žmonės iš visos apylinkės ir kartais tiek prisikemša į trobą ir prieangį, kad reikia palikti atdaras duris <...> bet vis dėlto būna gražu. Giedamos giesmės, gailimasi už nuodėmes, o dažniausiai vieną kitą pagauna šventosios dvasios įkvėpimas, ir jis atsistojęs ima taip gražiai kalbėti, kad kiti klausosi ir verkia. Tai tikra sekmadienio pramoga“.

Rašytojas lietuviškuose apysakose atskleidžia ir kai kuriuos lietuviškojo kaimo pietistinių surinkimų aspektus. Naujatikiai yra instruktuojami: „pirmiausia reikia sudaryti nuodėmių sąrašą. Ir viešai jas išpažinus, visa bendruomenė klūpodama melsianti Dievo atleidimo.“ Todėl Jonas ir Erdmė bando sudaryti tokį sąrašą ir rašo laiškus, kuriuose prašo atleidimo ir stengiasi atlyginti žalą. Paminima, kad tarp tikinčiųjų smerkiamas alkoholio vartojimas.

Vėliau į gimtinę sugrįžęs Zudermanas atkreipia dėmesį į vietinių krašto žmonių skurdą, gilų pamaldumą ir ... netobulą iš trobos sklindantį liaudišką giedojimą. Už varganos sodybos langų ir sienų – svetima, o kartu – ir toks artimas Zudermanui vis dar gilaus pamaldumo persmelktas vietinių gyventojų pasaulis. Artimas, kadangi jis sukelia skurdžios vaikystės prisiminimus ir vaizdus. Svetimas, kadangi jis jau kitokio pasaulio ir pasaulėžiūros dalis.

Galutinė H. Zudermano pažiūrų transformacija Berlyne

Studijų metu, ypač – Berlyne, Zudermano pažiūros labiausiai atitinka socialdemokratų partijos skelbiamai ideologijai. To laiko socialdemokratai buvo ganėtinai priešiški nusistatę prieš bažnyčią.

Dirbdamas privačiu mokytoju turtingiems vaikams, Zudermanas dėsto tokius sekuliarią pasaulėžiūrą formuojančius dalykus kaip literatūra, filosofija, heraldika, sociologija, estetika, muzikos istorija, egiptologija, mitologija ir t.t.

Kritiškas ir ganėtinai – antibažnytinis Zudermano politinės situacijos Prūsijoje vertinimas:

„Žemių tarybų institucijos ant rinkimų apygardų buvo užmetusios smulkius tinklus iš patikimų konservatorių. Kiekvienas įstaigos vadovas, kiekvienas seniūnas, kiekvienas žandaras ir beveik kiekvienas smuklininkas ir kiekvienas mokytojas veikė kaip vyriausybės agentas. <...> Jei ne miestai, kurie sugebėjo išlaikyti tam tikrą savarankiškumą, Vokietija, arba mažų mažiausiai jos šiaurės rytinė dalis – pietuose ir vakaruose valdė bažnyčia – jau seniai būtų pavirtusi juodai baltu šventoriumi“.

Pasikeitusį darbininkų santykį su religija Zudermano epochoje atspinti ne tik Zudermano kūryboje, bet ir kunigo Adolf Stoecker (1835 – 1909), pavaizduoto ir Šilutės evangelikų liuteronų bažnyčios altoriaus freskoje, veikloje Berlyne.

1874 m. Adolfas Stoeckeris buvo paskirtas rūmų pamokslininku ir tarnavo kaip kaizerio Vilhelmo I kapelionas. Šiuo paskyrimu, jis tapo vienu iš įtakingiausių Vokietijos dvasininkų. Kartu, jis tampa ir misijos draugijos vadovu Berlyne, kuri rūpinosi vargingiausiais. Jis buvo šokiruotas susidariusios dvasinės situacijos Berlyne, matydamas kaip vargstantieji ir darbininkai yra atitolę nuo valstybinės evangelikų (liuteronų) bažnyčios: „1874 – 1878 metais aštuoniasdešimt procentų visų santuokų Berlyne vyko ne bažnyčioje ir keturiasdešimt penki procentai vaikų buvo iš vis nekreipiami“.

Būdamas konservatyvių pažiūrų, jis išvelgė grėsmę, kad vis daugiau darbininkų renkasi palaikyti „bedievišką“ socialdemokratų partiją, todėl jis ragina bažnyčios vadovus įtakoti socialinę sistemą bei atsigręžti į sunkiai gyvenančius darbininkų klasės žmones. Net imasi socialine evangelija paremtos partijos steigimo ir politikos, kad pateiktų kaip atsvarą tarp darbininkų populiarioms socialdemokratiškoms vertybėms. 1878 metais, jo iniciatyva, buvo įsteigta konservatyviomis vertybėmis paremta „krikščioniška socialinė darbininkų partija“.

Buvo kritikuojamas kapitalizmas ir reikalaujama tam tikrų socialinių reformų, tačiau Junkeriai – partijos pasaulėžiūroje išlieka dominuojanti Prūsijos visuomenės grupė. Nors pats Stokeris nebuvo

kilęs iš Junkerių, tačiau jam pasikėsinti į socialinę tvarką reiškia tą patį, kas pasikėsinti į patį Dievą. Stokerio socialinės reformos turėjo atsikovoti žmonių simpatijas „sostui ir altoriui“, t.y. monarchijai ir valstybinei bažnyčiai.

Neigiamai Stokeris vertina ir profsąjungų veiklą. Jis buvo įsitikinęs, kad darbininkai turėtų kovoti už savo teises ne streikais ar riaušėmis, bet prašydami monarchijos ir bažnyčios vadovų užtarimo derybose dėl darbo ir gyvenimo sąlygų pagerinimo. Stokerio sukurta partija atkartoja daugelį socialdemokratiškų reikalavimų, kaip padidinti pelno mokesčius, gerinti darbo sąlygas ir padidinti atlyginimus, uždrausti vaikų darbą, sekmadienį padaryti ne darbo diena, mokėti išmokas našlėms ar traumas darbe patyrusiems darbininkams, sukurti tokią valstybės remiamą sveikatos priežiūros sistemą, kuri būtų prieinama visiems.

Kancleris Oto fon Bismarkas, visų pirma, 1878 m. parengė antisocialistinius įsakymus bei slapta palaikė Stokerį, tikėdamasis, kad nauja politinė jėga padės įveikti stiprėjančią socialdemokratų partiją ir darbininkų judėjimus.

Stokeris bando ignoruoti vokiškame pasaulyje vykstančius dėl industrializacijos atneštus visuomenės bei ekonomikos pasikeitimus, vis dar idealizuodamas bendruomeniškai gyvenančią kaimo visuomenę, vietinius amatininkus ir smulkius prekybininkus, kuriems realybėje – darosi vis sunkiau konkuruoti su dideliais fabrikais ar parduotuvėmis. Dėl to jis nukreipia savo kritiką į turtingus ir vidutinės klasės žydus, kurie socialine ir ekonomine prasme sugebėjo toli pažengti į priekį, tol kol didelė vokiškos visuomenės dalis vis dar atsilikusi. 1879 m. Stokeris taip pat skundžiasi, kad Vokietija priima per daug neturtingų žydų iš Rusijos ir Rumunijos.

Antižydiški pasisakymai, nukreipti prieš žydų kapitalą, padeda patraukti dalies vokiečių elektorato dėmesį. Jis teigia: „Aš radau Berlyną progresyviųjų rankose, kurie buvo priešiški nusistatę prieš Bažnyčią, bei – socialdemokratų, kurie buvo priešiški Dievui; abiejuose grupėse dominavo judaizmas. Reicho sostinė yra pavojuje būti dekristianizuota ir degermanizuota.“

Pavyzdžiui, klaipeidiškė rašytoja Ieva Simonaitytė industrializacijos poveikį pastebi net kapinėse, kur kuklius medinius kryžius vis dažniau ima pakeisti masyvūs lietiniai ar kaltiniai metalo kryžiai, kurie dažnai būdavo atgabenami iš Tilžės ar Klaipėdos. Tuo tarpu didesniuose miestuose industrializacijos pasekmės buvo matomos visuose gyvenimo srityse dar ryškiau.

Bandymas kovoti su industrializacija ir socialdemokratiškomis vertybėmis, kaip grėsme konservatyviai visuomenei, kaip dalį žmonių atitraukiančios nuo bažnyčios ir grasinančios destabilizuoti politinę padėtį, kaip šalutinį produktą pagimdo vokiškąjį antisemitizmą.